

Майкъл Уд

ИСТОРИЯ НА КИТАЙ

ПОРТРЕТ НА ЕДНА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
И НЕЙНИТЕ ХОРА

София, 2024

Преводът е направен по

Michael Wood

THE STORY OF CHINA: A portrait of a civilisation and its people

First published in Great Britain in 2020 by Simon & Schuster UK Ltd.

Copyright © Michael Wood, 2020

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2024

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Мая Ненчева, превод, 2024

ISBN 978-619-01-1441-3

Ма̀йкъл У̀г

ПОРТРЕТ НА ЕДНА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
И НЕЙНИТЕ ХОРА

Превод от английски
Мая Ненчева

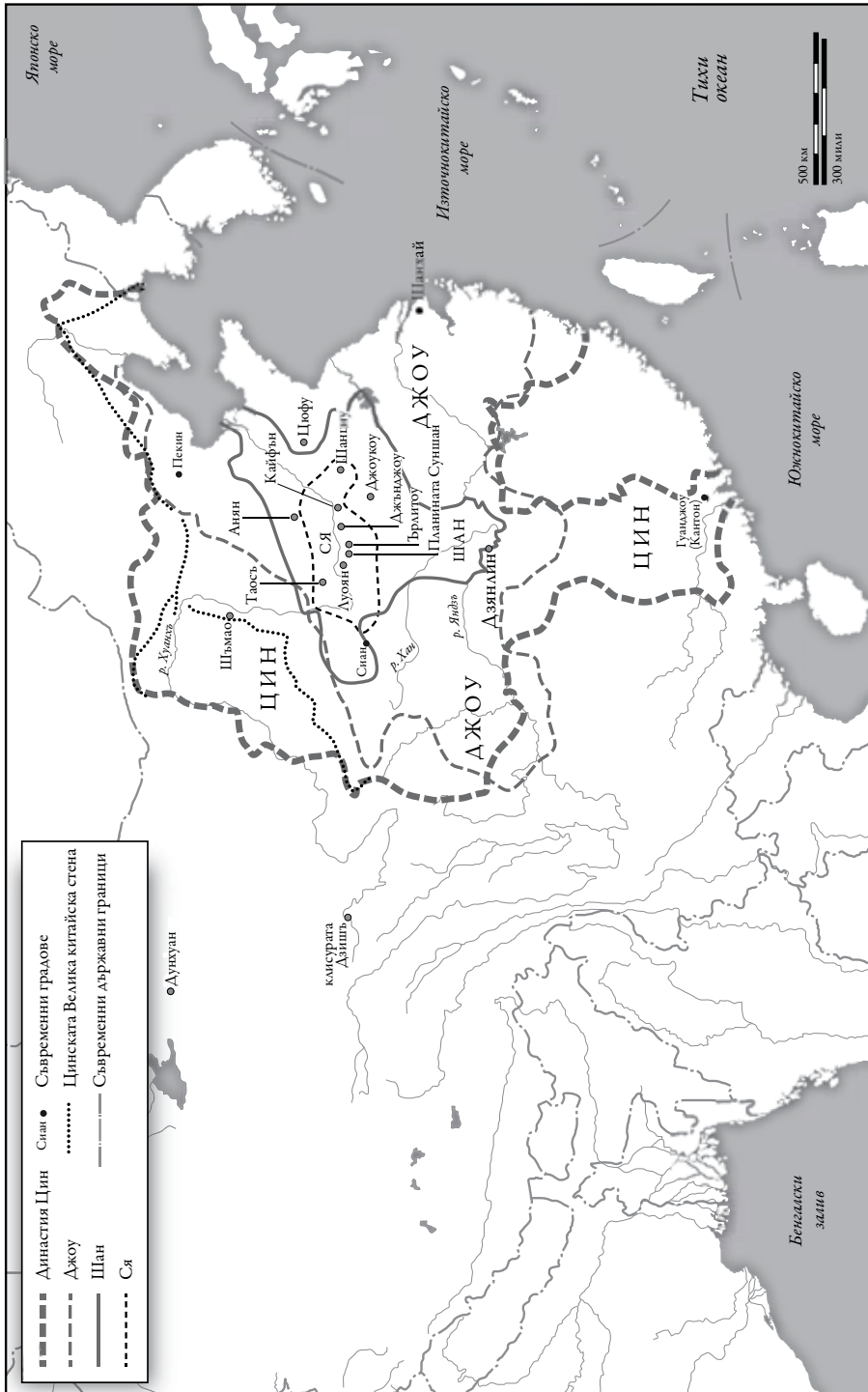
Съдържание

Карти.....	8–15
Предговор	17
Пролог. Пекин, декември 1899 г.	23
1. КОРЕНИ	33
2. ВЕЛИКАТА ВОЙНА НА ШАНЦИТЕ	57
3. НЕБЕСНИЯТ МАНДАТ	69
4. ПЪРВИЯТ ИМПЕРАТОР И ОБЕДИНЕНИЕТО НА КИТАЙ	83
5. ДИНАСТИЯ ХАН.....	103
6. ВЕЛИЧИЕТО НА ДИНАСТИЯ ТАН.....	129
7. УПАДЪК И РАЗРУХА	151
8. ПЕТТЕ ДИНАСТИИ	167
9. СУНСКИЯТ РЕНЕСАНС.....	179
10. ПАДАНЕТО НА СЕВЕРНА СУН	193
11. ЮЖНА СУН (1127–1279).....	211

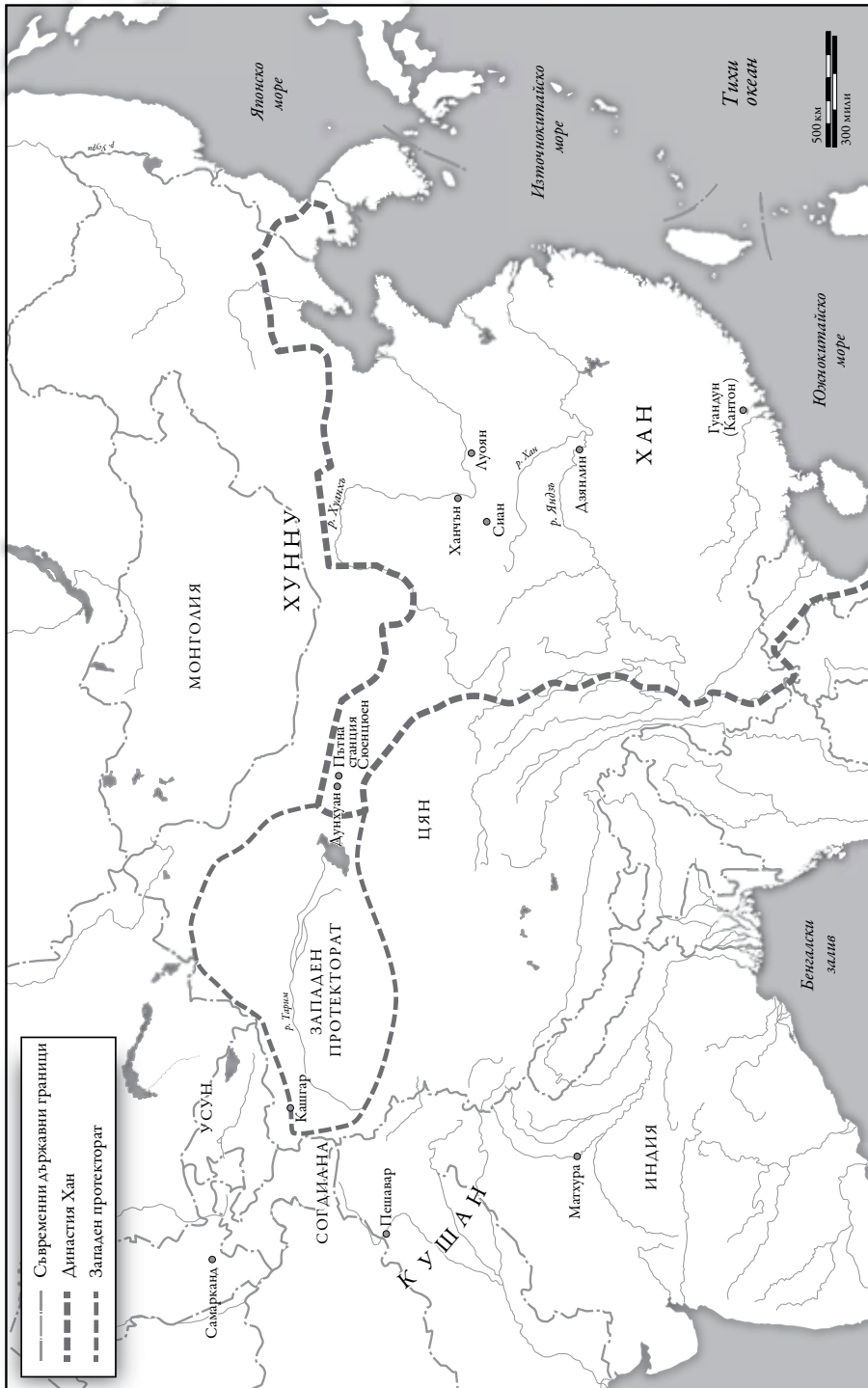
12. Династия Юен: Китай под управлението на Монголската империя.....	229
13. Династия Мин.....	253
14. Последните дни на династия Мин.....	279
15. Великата династия Цин: дългият XVIII век.....	309
16. Опиумните войни и Небесното царство Тайпин.....	341
17. Великата китайска революция (1850–1950).....	375
18. Епохата на реформите: от Републиката до Мао.....	407
19. Възходът на новия Китай.....	439
Послеслов.....	473
Благодарности.....	478
Бележки.....	479
Библиография.....	505
Показалец.....	527
За автора.....	543

謹以此書獻給親愛的Rebecca*

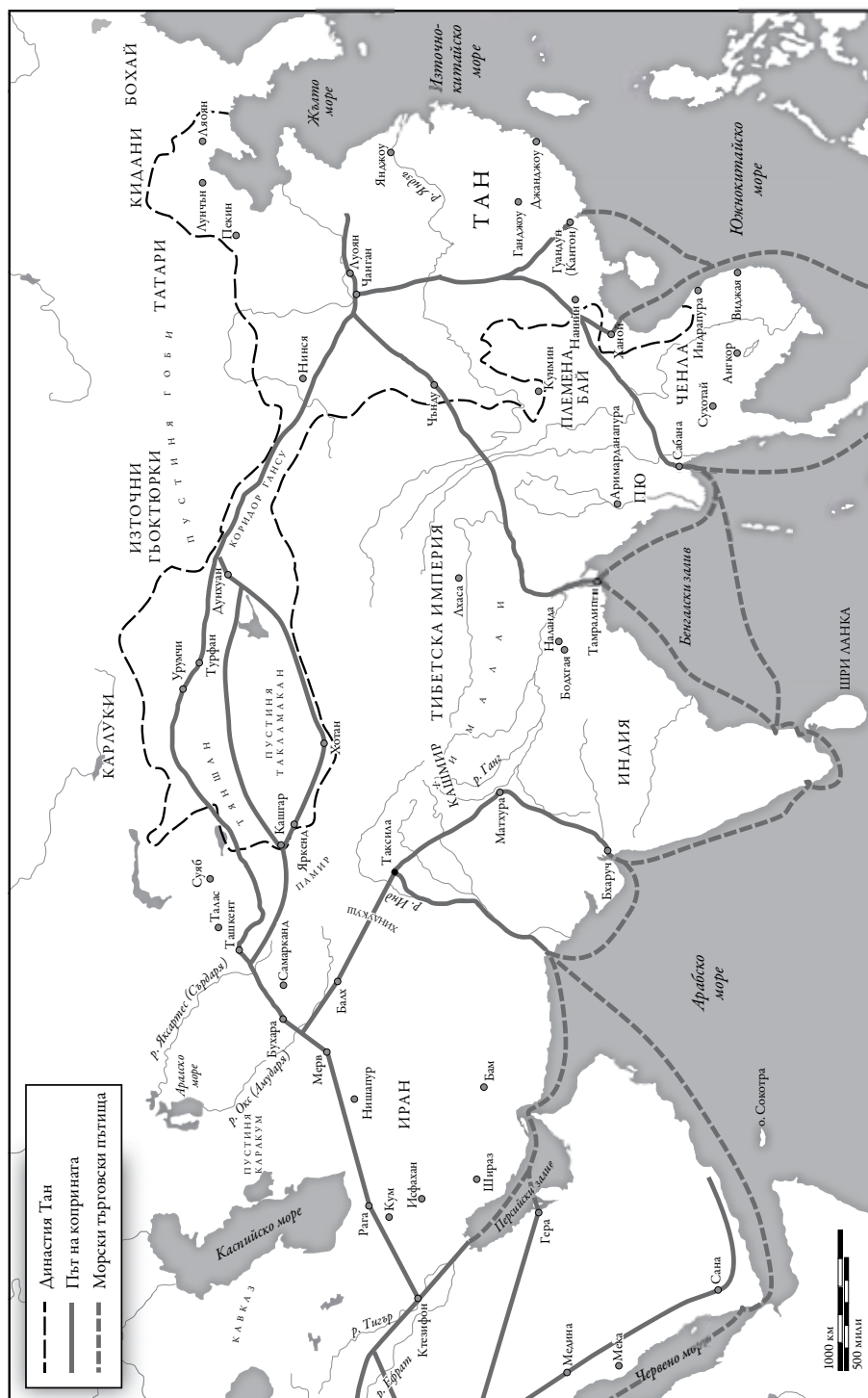
* Посвещавам тази книга на моята скъпа Ребека (кит.). – Б.пр.

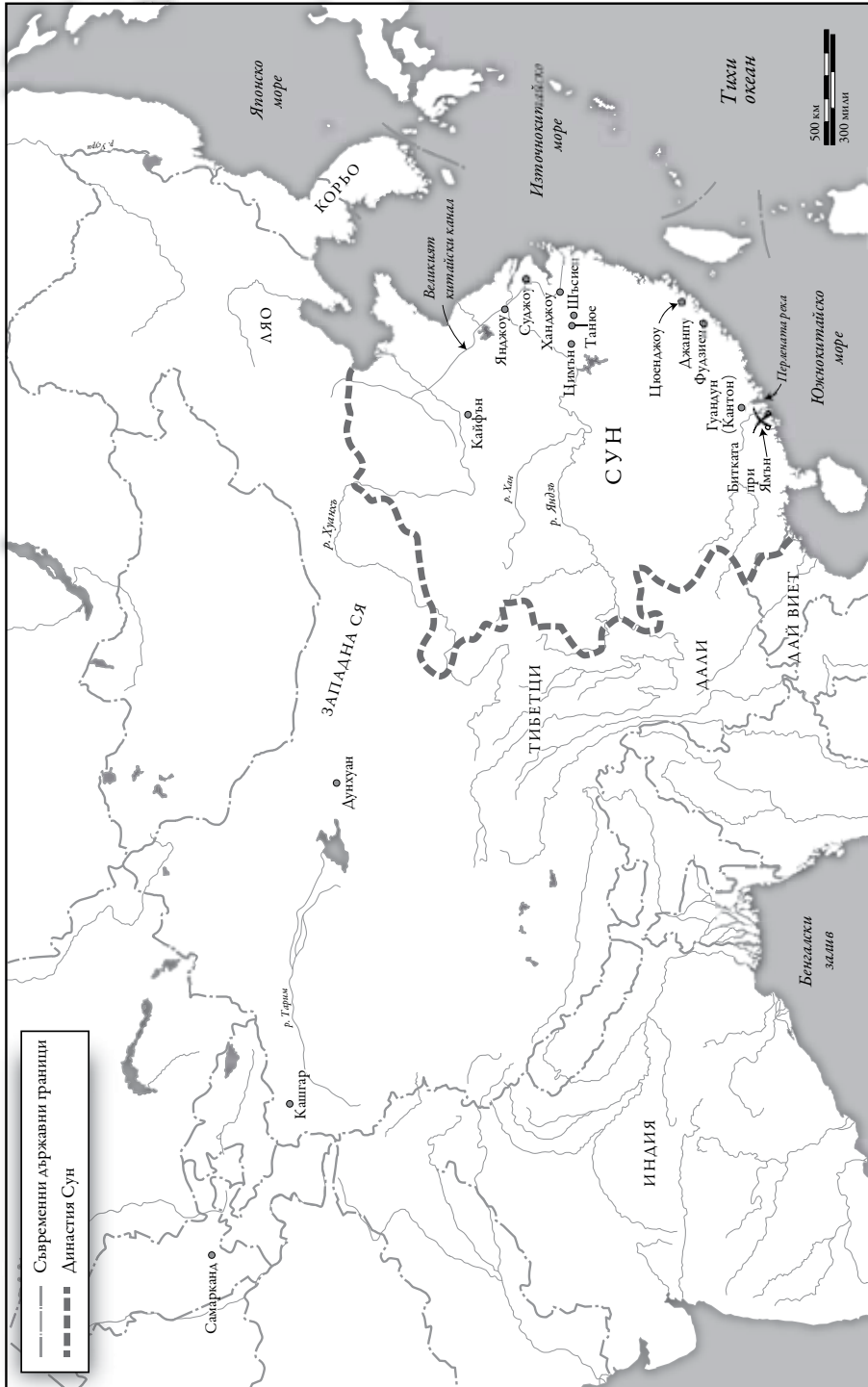
Ранен Китай (ок. 2000–206 г. пр. Хр.)

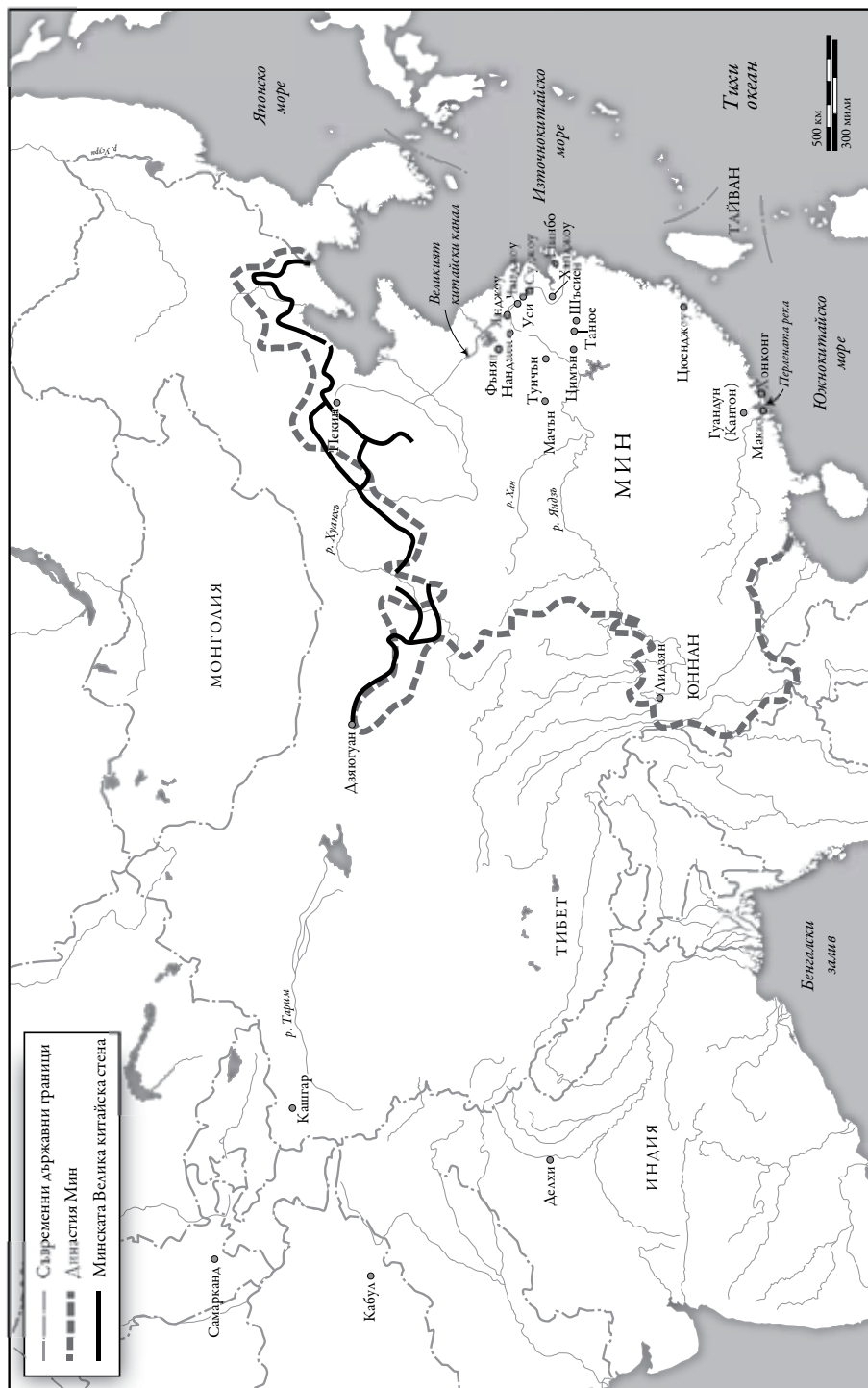
Династия Хан (202 г. пр. Хр. – 220 г.)

Пътят на коприната и светът на династия Тан (618–907)

Северна Сун (960–1127)

Династия Мин (1368–1644)

Съвременен Китай

Прегговор

Тази книга е плод на продължителния ми интерес към Китай, породил се още през ученическите ми години в Манчестър със „Стихотворения от Късната Тан“ на Ангъс Чарлс Греъм – една от онези книги, които ми отвори-ха прозорец към свят, за чието съществуване до този момент не бях и подози-рал. Докато бях студент в Оксфорд и живеех в едно общежитие със синолог, също беше много обогатяващо за мен време. Тогава попаднах на вдъхновява-щи четива – например английското издание на „Книга на песните“ в превод на Артър Уейли. През онзи период често засичах в общата ни кухня Дейвид Хокс, който е бил на площад „Тиенанмън“ при основаването на Народната република на 1 октомври 1949 г. и който неотдавна се беше оттеглил от поста си на професор по китайски език, за да преведе „романа на хилядолетието“¹ – „Сън в алени покои“ (вж. по-долу, стр. 319–332). Оттогава вече над четири десетилетия пътувам из Китай като турист или като водещ на документал-ни телевизионни програми. Така се роди филмът „История на Китай“, който набра популярност по цял свят, а през 2018 г. и поредицата по случай 40-го-дишнината на едно от най-значимите събития в съвременната история на страната – въвеждането на политиката на реформи и отвореност към света под ръководството на Дън Сяопин. През есента на 2019 г. пък се върнах там, за да направя филм за най-великия китайски поет – Ду Фу, което, макар и на късен етап в писането на тази книга, ми даде нов повод да се замисля за мно-говековната китайска култура и нейните устойчиви идеали. Снимахме филма в Чънду, където Ду Фу е живял в продължение на близо четири години от края на 759 г. Днес мястото, на което се предполага, че някога се е издигала неговата „къща със сламен покрив“, със своите декоративни потоци и гра-дини, бамбукови горички, прасковени и сливови дървета и жълтеникавите цветове на химонангуса и жасмина, е една от най-приятните и популярни туристически дестинации в Китай. На посетителите може и да им се стру-ва, че реконструираниите сгради, павилиони и сувенирни магазини там нямат нищо общо с някогашните. Неотдавна обаче, по време на землени работи за полагането на отводнителен канал в рамките на комплекса, случайно бяха

разкрити основите на малък будистки манастир от времето на династия Тан, с постройки и тухлени платформи досущ като онези, които описва Ду Фу. Надписът на плочица от 687 г. дори споменава „малката кула на главния монах“ – очевидно същата сграда „западно от хълма“, която Ду Фу нарича „кулата на монаха Хуан“. Намерената керамика и домашните грънчарски изделия от династия Тан, керемидите и тухлите с печат потвърждават най-обстойно една традиция, която неотклонно се предава от поколение на поколение в продължение на над хиляда и двеста години. Макар и многократно унищожавано и построявано наново, това несъмнено беше същото място. Днес над земята не е оцеляло нищо от онези години, но в Китай не е от значение физическото присъствие на една сграда, а усещането за мястото, от което се раждат запазилите се през годините истории, песни и стихотворения²; богатствата на онова, което Конфуций нарича „тази култура“^{*3}.

Не е лесно да се пише за миналото на Китай, особено когато не си синолог. Китай е огромна и невероятно богатата, направо неизчерпаема тема – „противоположният полюс на човешко съзнание“, както пише Саймън Лийс⁴ в свое известно есе. Той има дълга история и повече от три хилядолетия писмени паметници. За всяка от главите в моята книга вече са изписани малки библиотеки! На всичкото отгоре тази история непрестанно нараства заради множеството нови разкрития през последните години. Сред по-значимите намерени наскоро текстове, които все още се оценяват и подготвят за издаване, има изключителна колекция от лична кореспонденция, кодекси и съдебни казуси от ранните династии Цин и Хан. Редица сензационни археологически находки следват откриването на Теракотената армия в гробницата на Първия император през 1974 г. – например впечатляващата праисторическа астрономическа площадка в Таосъ^{**}. Макар че за много от тези открития все още няма публикации, постарал съм се, където е възможно, да давам актуална информация – предварителните тълкувания на вълнуващите открития в Шъмао^{***} в Първа глава, да речем, са публикувани от археолозите, правили разкопките, едва през 2017 г. Ранната история на Китай е особено интересна и постоянно развиваща се област.

Що се отнася до структурата на тази книга, постарал съм се точно като кинематографистите да поддържам основното повествование, като от време на време се отклонявам за някой по-едър план, който да насочи вниманието към конкретно място, момент или личност от нисшите или висшите

* Този и следващите цитати от това произведение са по: *Конфуций*. Беседи и размисли. София: Рата, 2006. Превод *Милко Стоименов*. (Всички бележки под линия, без изрично упоменатите, са на преводача.)

** За Таосъ вж. по-долу, стр. 44–47. – Б.а.

*** За Шъмао вж. по-долу, стр. 43–44. – Б.а.

слоеве на обществото. За описанията на живота на обикновените хора в началото на историята съм използвал с най-голяма признателност съвсем нови открития, например писма на служещи в цинската войска – истинската Теракотена армия – или писма от гарнизонни войници от времето на династия Хан, разпределени по самотни наблюдателници някъде из пустошта по Пътя на коприната. Тези писма създават същото усещане за непосредственост, каквото и римските плочки писма от Виндоланда край Адриановия вал във Великобритания. Запазени са и писма от времето на династия Тан между будистки монаси от Китай и Индия. Разполагаме и с по-късната кореспонденция между майка и дъщеря, свидетелстваща за кошмарите на манджурското нашествие; с дневника на едно дете от времето на Тайпинското въстание; със записки на верни селски чиновници конфуцианци от залеза на Последната империя; с дневници и писма, разказващи за Боксерското въстание, японската окупация и Културната революция. В повечето от тези случаи, както читателят сам ще се убеди, съм ползвал „гледната точка на селото“, воден от убеждението, че по-мощната история много добре може да бъде проследена през очите на обикновените хора.

В книгата – неизбежно – често съм се водил от личните си интереси. Оттам и понякога дългите разкази за конкретни личности, включени в нея – за будисткия поклонник Сюендзан например, чието пътешествие до Индия слага началото на един от най-значимите културни обмени в историята; за поетите Ду Фу и Ли Цинджао, които живеят по време на катаклизмите, обхванали династиите Тан и Сун; за „свободния скиталец“ Сю Сякъ, който става свидетел на падането на династия Мин; за най-обичния китайски романист Цао Сюецин, който живее в разкошния XVIII век; за пламенните революционерки Циу Дзин и Хъ Джън в последните години на империята. Впечатляващите им, изпълнени със сила думи, достигащи до нас благодарение на изключителни преводачи като Патриша Ибри, Роналд Иган, Джулиан Уорд, Дейвид Хокс, Дороти Ко и много други, ни дават възможност да вплетем драматичните истории на живота им в разказите за времената, в които са живели.

В книгата звучат гласовете и на някои съвременни семейства, които споделиха с мен истории от своите семейни документи и устни традиции, описващи участието им в големи исторически събития от падането на династия Юен през Тайпинското въстание – най-страшния военен конфликт на XIX век – чак до Културната революция през 60-те години на XX век. Читателят ще открие в текста разказите на семейство Бао от Танюе, да речем, на рода Сие от окръг Цимън, на семейство Джао от Фудзиен, семейство Фан от Тунчън, семейство Джън от Хънан, Фудзиен и Хунан; както и на семейство Цин от Уси. Записани в безценните, отпечатани чрез ксилография родови книги и все още живи в семейната памет, техните ис-

тории ни помагат поне донякъде да разберем дълбокото чувство на културна приемственост, което толкова много китайци и до днес изпитват въпреки огромните промени на тяхното време. В последната глава, която се фокусира върху събитията след смъртта на Мао Дзъдун, успях да добавя материали от интервютата, които взех през 2018 г. от участници във въведената преди четиридесет години политика на реформи и отвореност към света: бивши студенти от университети в Пекин и Шанхай; партийни членове от индустриален Гуанджоу; земеделци от „запустелите“ селски райони на Анхуей – епицентър на драматичните събития от 1978 г., когато хората обръщат гръб на маоизма и приемат с отворени обятия пазарната търговия. През 2018 г., докато пишех тази книга, реших да посветя няколко месеца на изследване на промените от последните четиридесет години и разговори с хора, които са ги преживели. Надявам се това да е придало на разказа ми за този ключов период на промени онази непосредственост, която може да дойде само от очевидци.

Също така много държах описаните в книгата събития да се развиват на реално съществуващи места, защото вярвам, че в историята средата винаги е от решаваща важност. Китай като заселена територия има много древна история; както пише поетът Ду Фу през 757 г., наред ужасите на въстанието на Ан Лушан, „държавата е унищожена, ала езерата и реките остават“. Той говори за природата, както бихме казали ние. Много китайски градове са били населени още преди две-три хилядолетия и промените, настъпили в тях през годините, могат да са от голяма полза за разказа ни. Затова в повествованието се опитах да запазя това усещане за място. След известни колебания реших да не правя компромиси със свободната употреба на имена и топоними – използвам съм ги така, както човек би използвал Съмърсет или Шефилд в книга за Англия например. Нямаше как да избегна това; онези читатели, които не са китайци, ще трябва да се доверят на разказвача и не след дълго, надявам се, ще се ориентират къде се намира Хънан и къде тече Хуанхъ (в което всъщност има голяма наслада!). Чудесните карти, вярвам, също ще са от полза, защото показват как *Централната земя* се е разширявала и свивала във времето – досущ като жив организъм, какъвто всъщност е. Тези карти изобразяват не само великите династии – Тан и Сун, Мин и Цин, – а и периодите на разделение и разпокъсване, които могат да бъдат не по-малко поучителни. Както започва великият роман „Трицарствие“ („Повест за Трицарствието“): „Всяко цяло ще се разпадне и всичко, което се е разпаднало, отново ще се събере в едно цяло. Винаги е било така.“

И накрая ми се ще да кажа няколко думи за това откъде води началото си книгата. „История на Китай“ бе вдъхновена от поредица документални филми, заснети между 2014–2017 г. за Би Би Си и Пи Би Ес – филми, впоследствие излъчени в Китай и по света.

Разбира се, всеки чужденец – бил той писател или кинематографист, – който се заема със задачата да изобрази друга култура – да не говорим пък за велика цивилизация като Китай, – е изправен пред множество капани. Филмите обаче бяха посрещнати много радушно от китайските зрители. Освен това държавната информационна агенция „Синхуа“ заяви, че те „прескачат религиозните и етническите бариери и носят нещо неописуемо силно и трогателно на телевизионните зрители“. Това ме окуражи отново да прегледам събраните материали и да напиша този по-подробен разказ. Разбира се, книгата е нещо съвсем различно от научнопопулярните филми; тя дава възможност за доста „по-плътно“ повествование и по-дълбоко свързване с различните места и истории. Разказът обаче е все така вълнуващ – разказ за невероятна изобретателност, сериозни конфликти и безкрайна човечност – и се надявам, че част от тази филмова енергия ще се усети и на страниците на книгата. Все пак малко са – ако въобще има такива – по-завладяващите, увлекателни и важни разкази в човешката история.

Пролог

Пекин, декември 1899 г.

През ледовития декември на 1899 г.⁵, два дни преди зимното слънцестоене, император Гуансю⁶ напуснал Забранения град през Портата на небесното спокойствие начело на огромна пъстроцветна процесия. Шестнайсет слуги в алени дрехи пренесли на раменете си жълтия паланкин на императора до теглената от богато украсен слон покрита императорска колесница. Императорът бил облечен в жълт официален халат със сини дракони и синя връхна дреха; на главата си носел зимна шапка от самурова кожа, поръбена с пурпурна коприна, с перла върху позлатено шипче на върха. До него се били наредили евнуси на коне в разкошни копринени роби. Следвал ги конвой от стражите „Леопардови опашки“, от дворцови сановници в кафяви ливреи от сатен, знаменосци с триъгълни драконови знамена и конници с лъкове, позлатени кочани и жълти подложки за седло. Общо 2000 принцове, сановници, офицери, прислужници, музиканти и служители се били събрали под стоманеносиньото, зимно сумрачно небе.

Съпроводен от тази разкошна свита, императорът се отправил към Храма на Небето – големия императорски храм комплекс в южната част на Пекин. Минал през централната порта „Циенмън“ и продължил по мраморния Мост на Небето, където сега не се виждали никакви сергии и просяци, а после и по широката улица, посипана с жълт пясък, за да не подскача колесницата по заледената, неравна настилка. Царяла пълна тишина; нищо не трябвало да я нарушава и да осквернява ритуала. Бил спрял дори модерният трамвай на „Сименс“, който само от няколко месеца минавал пред „Юндинмън“ – южната порта на вътрешния град, познат още като Татарския град; свирките и звънците му сега били замрели.

През портата процесията излязла във Външния град с неговия лабиринт от тесни улички, храмове и пазари; страничните улици били скрити зад големи сини завеси. На хората било наредено да останат у дома, прозорците на къщите по маршрута били със затворени капаци, а чужденците (от които градът сега изобилствал) били официално предупредени в издавания на английски език „Пекински вестник“⁷ да не се доближават и да

не наблюдават церемонията. На никого не било позволено да вижда как императорът изпълнява този свещен ритуал, още по-малко пък да зърва лицето му.

Той гледал невъзмутимо право напред. По издълженото му бледо лице с изпъкнали скули вече се забелязвали следите от болестта, която френският му лекар бил определил като хроничен нефрит. На онези чужденци, които го били виждали на живо, лицето му им се струвало угрижено и измъчено от бремето на управлението, страха от провала и огромното му желание да помогне на народа си. Бил заявил, че иска „отново да направи империята богата и силна“, с надеждата, по думите му, „ако е възможно, да сложи началото на една славна епоха, която да засенчи предците ни“.

Ако императорът решал да размисли върху това – а тази церемония била преди всичко време за равносметка, – неговата династия, Великата Цин, владеела престола от 1644 г. насам и през това време вече единайсет манджурски императори били повторили и надминали успехите на предходните династии. В най-славното си време, през XVIII век, Китай бил станал водеща световна сила, а 61-годишното управление на император Канси било едно от най-знаменитите в китайската история. Когато прапрадядо му Циенлун се споминал през 1799 г., век по-рано, Цинската империя разполагала с ненадмината мощ и обширни земи – включвала в територията си Монголия, Тибет и Централна Азия и стигала чак до джунглите на Виетнам и Северна Бирма. Освен китайците от народността хан, още триста племена и народи признавали Сина на Небето. Обаче нарастването на населението, високите данъци, природните бедствия и онази мъчно определима загуба на чувството за принадлежност, която можела да разклати и най-стабилните държави, били подринали самочувствието на династията. През 1842 г. Великата Цин понесла поражение от британците в Първата опиумна война, след което била разтърсена от катаклизмите на продължилото шестнайсет години Тайпинско въстание, в което загинали 20 милиона души. През 40-те години на XIX век европейските сили създали свои пристанища и анклави по бреговете на Китай и започнали да подкопават дългогодишните ценности на империята. След кратко съвземане дошла унизителната загуба в Китайско-японската война от 1894 г., а три години по-късно Германия настояла за допълнителни отстъпки и така отслабила още повече властта на династия Цин. Усещането за криза се засилило. През 1898 г. прогресивни чиновници, журналисти и демократи, водени от реформатора Кан Йоу'уей, основали Движението за самоукрепване и младият император застанал на тяхна страна. Но консерваторите, водени от вдовстващата императрица майка, сложили край на Стодневните реформи (11 юни – 21 септември) и от този момент нататък императорът станал политически затворник.

В това съдбовно време избухнали въстания. През 1898-а и 1899 г. в провинция Шандун настъпил глад. Недоволни от „чуждестранните провокации“, отчаяни селяни сформирали „Опълчението на правдата“, познато още като „Съюз на правдата и мира“ – боксерското движение. В страшен пристъп на ярост те атакували домовете на мисионери и започнали да разграбват църквите и да избиват китайците християни. Насърчени от благоразположението на шандунския губернатор, в края на 1899 г. боксерите се насочили на север. Тръгнали от селата, прекосили обеднелите и замръзнали полета на Шандун и мръсните миньорски градове на Шанси и стигнали чак до покрайнините на императорския град. Така че сега, по време на зимното слънцестоене, докато полетата на изток и на север все още горели, древният ритуал, който предстоял да се извърши в Храма на Небето, бил натоварен с още по-голямо значение – и с още по-искрена надежда за благоденствие. Навярно дори в този момент предзнаменованията можели да бъдат преобърнати с молби към древния небесен строй, който бил защитавал китайската държава през всичките ѝ триумфи и трагедии.

След смазването на реформаторското движение през 1898 г. вдовствашката императрица майка – Цъси, заграбила властта и поставила племенника си, императора, под домашен арест. Шейсет и четири годишна, своенравна, изключително интелигентна и все още в разцвета на силите си, императрицата също била разтревожена: „Ситуацията е опасна – споделила тя – и чуждестранните сили ни следят като тигри, които оглеждат плячката си... готови да нахлуят в страната ни.“⁸ Държавните церемонии обаче трябвало да продължат да се провеждат, а тази била най-важната от всички: изпълнението на ритуалите по време на зимното слънцестоене, когато императорът трябвало да се помоли за благоденствие от името на Поднебесната и да приеме сам да носи греховете на нацията на плещите си, докато осведомява предците за състоянието на империята.

Процесията вече почти била достигнала южните покрайнини на града, където в зимната мрачина отвъд външната стена се простирали полета, канали и окастрени върби, и на изтерзания мъж в златната колесница се удала възможност да зърне изстрадалата си земя. Синът на Небето вече бил на двацет и осем години. Бил станал император още на шест под попечителството на императрица Цъси, след което започнал своето дългогодишно конфуцианско обучение. Компанията на студения и неумолим учител Уън, широките безрадостни пространства на Забранения град и жестоките евнуси, които непрекъснато насочвали вниманието му към отговорностите на управлението, помрачили детството му.⁹ Учили го, че е негов дълг да бъде „честен, великодушен, благороден и мъдър“, да поддържа конфуцианските ценности и да се учи от примера на древните си предшественици – и от добрите, и от лошите. Сега, вече по-възрастен, а вероятно и по-мъдър, той си давал сметка, че е зат-

ворен в позлатена клетка от своите покровители пазачи, от боязливостта и сдържаността си: „Когато ни удостоиха с привилегията да управляваме империята сами, ние бяхме наясно с трудностите на държавничеството, още по-големи сега заради кризата в империята; затова мислите ни ден и нощ бяха заети от изпитанията, които ни заобикалят от всички страни.“

След десет години обучение той привидно бил всезнаещ, но в действителност бил мрачен и затворен в себе си мъж, който често избухвал внезапно и не бил способен да направи империята отново богата и силна. Съветниците му – прозападно ориентирани реформатори като Кан Йоу’уей и Лян Цичао – неотдавна били осъдени на смърт и избягали в Япония, с което разбили надеждите на императора за конституционни реформи. Както била казала вдовстващата императрица, те се водели от девиза: „Закриляй и пази Китай, а не закриляй и пази династия Цин... Те все още пишат изменнически текстове в чужбина, като се изкарват реформатори, за разлика от консерваторите, без да си дават сметка, че основите на нашата империя са солидни и че суверените ни почитат и спазват заложените от предшествениците ни управленски закони и седят на неизменен фундамент.“ Поне в този момент, под помръкващия купол на зимното небе, върху който се изкачвала бледата нащърбена луна, фундаментът все още изглеждал здрав.

Същата тази сутрин на 20 декември, докато императорът се готвел за церемонията, в рубриката „Столичен бюлетин“ на английското издание на „Пекински вестник“ било публикувано удивително описание на последната императорска разпоредба, в което най-открито се твърдяло, че „на императора му е било наредено да каже това“. В хаотичното изложение той признавал многото проблеми, пред които бил изправен Китай, и надълго и нашироко благодарил на вдовстващата императрица: „Качихме се на престола като дете и следва да изкажем благодарността си към вдовстващата императрица за дълбоката загриженост и неуморните усилия, с които насажда догмите на правоверието във възприемчивия ни ум. Трябва да признаем, че това продължава вече почти трийсет години.“

Накрая процесията пристигнала в храмовия комплекс в най-южната част на града. Той бил построен между 1406–1420 г. от император Юнлъ, който изградил и Забранения град. Най-близо до портата се издигал самият Храм на Небето с великолепия си кръгъл купол на три ката и златен връх, „светещ като скъпоценен камък“ на последните лъчи на слънцето. Процесията тръгнала по централната пътека и най-сетне достигнала отреденото за извършването на ритуала място – Олтар на Небето. Построен от император Дзядзин през 1530 г., олтарът се издигал (и все още се издига) наред с голямо ограждение с квадратни стени в залесен с древни кипарисови дървета парк. В центъра на ограждението имало голям открит олтар на три нива, предназначен за почитане на *тиен* – небето. „Сияйно в своето уединение,

никог друго светилище на земята няма по-дълбок или грандиозен замисъл – написал един съвременник. – Това е една от най-впечатляващите гледки на света.“¹⁰

Олтарът бил – и все още е – гигантски кръг от бял мрамор на три нива, с диаметър от около 140 метра, построен в рамките на квадрат – древния образ на небето и земята в първичната космогония; квадратна земя и кръгло небе. В западната част на двора се намирала Залата за пости, позната още като „Двореца на въздържанието“; тук императорът щял да прекара нощта в подготовка за свещените си задължения: „Това е нужно – казал един от участниците в ритуала, – защото, ако той не е изпълнен с благочестиви мисли, невидимите духове няма да дойдат на жертвоприношението.“

Докъм четири следобед слабата зимна светлина съвсем избледняла и сивите очертания на западните планини ясно изпъкнали на фона на небето. През лютите зими от последното десетилетие на XIX век по време на слънцестоеенето често валял сняг; студът така сковавал, че както доверил един от жреците, извършващи ритуала, на един английски мисионер¹¹, „дори високите подплатени ботуши и най-дебелите кожи не успяват да спасят силни мъже от измръзване, а в някои случаи и от смърт“.

Всичко вече било на мястото си за напрегнатата драма, която предстояла да се разиграе в широкия двор; актьорите и декорите били готови за вълнуващото императорско представление. Под олтара големи рогови фенери били закачени на високи червени прътове и на изрисуваните с преплетени дракони стойки за музикалните инструменти. На дървени рамки били окачени комплект бронзови камбани и шестнайсет резонансни плочици, изработени от тъмнозелен нефрит, чиито звуци щели да спомогнат да се осъществи връзката със света на духовете. Издигнали императорските знамена наред първите прехвърчащи снежинки, а на най-високата площадка, с лице на юг, поставили светилище, посветено на Небето, осветено от стотиците факли, горящи над замръзналите тераси.¹²

Жреците и дворцовите сановници заели местата си около олтара; а също и съветниците по ритуалите, отговарящите за молитвените възглавници и онези, които носели тамяна и трябвало да подадат месото и виното за жертвоприношението на императора в изящни, инкрустирани със злато олтарни купи с капаци от бял като месечината порцелан и златен лак. До мястото на императора на второто ниво чакал суфльор, готов да следи за правилното изпълнение на ритуала. Долу в двора горяла голямата пещ, в която щели да сложат вола. За коприната и останалите дарове били предвидени по-малки пещи. Последователността при изпълнението на ритуала трябвало да се спазва строго спрямо описаното в „Наръчника за ритуалите“ и „Илюстрираното ръководство за използване на ритуални предмети на династия Цин“, публикувано от манджурите в средата на предходния век.

След пристигането си в комплекса императорът се оттеглил в Залата на въздържанието западно от олгара и прекарал нощта в пост и медитация. Към четири часа сутринта, два часа преди изгрев слънце, той сложил халат в императорско пурпурно и черни атлазени ботуши и бил отведен с колесница до южните стъпала на олгара.

Тогава започнала основната церемония. Засвирили флейти, отекнал звънът на камбаните и музикалните плочици. Суфльорът обявил началото на ритуала, подканен от церемониалмайстора, който се провикнал дрезгаво в мрака. На първо място трябвало да бъде почетено Небето; огньовете на жертвените пещи хвърляли светлина върху бледите мраморни тераси и се отразявали в златните конци, с които били обшити сините роби на събралите се по трите широки нива на олгара сановници.

Когато зазвучала музиката, императорът коленичил в основата на стъпалата на втората тераса, които водели до най-горната площадка, чийто централен кръгъл камък символизирал оста на света, върховната сила ян, центъра на Вселената. Като се обърнал на север, той се поклонил пред плочата на Небесния повелител в северния край на най-горната тераса. Отдал почит на Петимата основатели – най-ранните управници на Древен Китай – и на първите предци.

В павирания двор ниско долу облечените в червено членове на императорския оркестър свирели тържествен концерт за духови инструменти, докато императорът се кланял и се просвал на земята. Тази задача според някои никак не била лека; през късните си години прапрадядото на императора – Циенлун¹³ – назначил един принц за свой заместник. Било важно, обяснил той, поклоните да се изпълняват с най-голяма точност, без да се допускат грешки, така че той се оттеглил с думите: „Цялото това изкачване и слизане, лягането на земята и кланянето са много изтощителни: на моята възраст не бива да си го причинявам.“

След това императорът положил пред плочите скипър от син нефрит и поднесъл храна и вино на плочата на Небето. Като коленичил три пъти и девет пъти опрял челото си о земята, той принесъл в дар дванайсет топа най-фина коприна. После дошло време за огненото жертвоприношение: вол „от един цвят и без каквото и да е недостатък“, почистен и приготвен за изгаряне в пещта. При сигнала на майордома императорът и сановниците опрели глави о земята и още веднъж легнали проснати, за да отправят молитва към божествените природни сили. Тогава музиката спряла, всички притихнали. А императорът заговорил:

Императорът на великата династия Цин подготви това възвание към духовете на слънцето, духовете на луната и планетите, съзвездията от зодиака и всички звезди в небето, дъждовните облаци, вятъра и гръмотевиците, духо-

вете на петте свещени планини, духовете на четирите морета и четирите велики реки; към разумните същества, които имат свои задължения на земята; към всички небесни духове на света и духовете, които имат власт над настоящата година... приканваме ви лично да използвате възвишената си сила, да не хабите усилия и да предадете нашата просба на върховния небесен повелител Шанди, да го призовете да бъде към нас благосклонен и грижовен и да приеме доволен даровете, които днес му поднасяме с най-голямо почитание...

Произходът на този красив и древен ритуал, молитвите, огненото жертвоприношение и принесеният в жертва вол водели началото си от церемонии, описани по гадателните кости от бронзовата епоха преди повече от три хиляди години.¹⁴ Целта на това великолепно представление била да покаже връзката между хората, небето, космоса и земята. Когато слънцето е най-слабо, а времето – най-сурово, когато животът е скован от студ, е време човешките същества да се помолят за обновление, за богата реколта и плодородна почва. В китайската история подобни основни схващания винаги са били обвързани с просперитета на династията. Така китайците осведомявали предците за своите дела – нещо като годишното обръщение на американския президент пред Конгреса, ако щете. В същото време в основата на ритуала, както доказва провеждането на церемонията далеч от очите на обикновените хора, било заложено разделението между управниците и простолюдието, йерархията, в която мъдрият владетел ръководел живота на народа и се нагърбвал с ролята на посредник между него и космическите сили.

Това ще рече, че в ритуала била заложена една по-дълбока истина, достигаща до същината на вярванията на китайската цивилизация. Думите, с които си служел императорът – небе (*тиен*), път (*дао*), владетел (*уан*), – били израз на идеи за реда и управлението, които се появили в Китай още през IV хилядолетие пр.Хр. и които си оставали актуални и в периода на управлението му въпреки скоростното нахлуване на западната модерност; древното схващане за небето едновременно като върховно божество, направляващо човешките дела, но и като първичната космическа реалност, като обективните закони на Вселената. Понятието „Път“ се използвало, за да означаи върховните принципи, които поддържали хармонията в космоса и които мъдрите съветници следвало да разбират и следват. Тези течения се срещали в личността на монарха, на върховния политически лидер, въплъщението на мъдростта, без когото обществото би се разпаднало. В този момент всички те намирали проявление в този крехък и несигурен човек.

Императорът отново коленичил три пъти и девет пъти се поклонил, след което се приближил до пещта. Тук всички жертвени дарове, обредните плочици, копринените свитъци и книжните молитви били внимателно

подготвени за изгаряне, така че „ведно с нашите чистосърдечни молби да могат да се издигнат с пламъците към далечния лазур“. Докато музикантите свирели, императорът наблюдавал мълчаливо как хартиените молитви се подвиват откъм краищата и изчезват в огъня. Най-накрая той се обърнал и се отдалечил.

Въглените постепенно изгаснали, а когато първите лъчи на зората се появили на хоризонта зад тъмните кипарисови гори, тук-там във въздуха затанцували снежинки. Императорът се качил в колесницата си и се отправил обратно към Забранения град, където портите се затворили зад гърба му и той отново станал пленник. Надявал се Небето да е чуло молбите му. Но в следващите няколко дни жителите на европейската легация в Пекин отпразнували една неспокойна Коледа, а недоволството в провинцията растяло. През последните дни на 1899 г. се разнесли още новини за убийствата на китайци християни и разграбването на църкви, докато боксерите се придвижвали към столицата. На 31 декември боксерите в Шандун пленили преподобния Сидни Брукс от Мисионерското общество на англиканската църква, стегнали врата му в дървена канга* и след това го обезглавили. Той бил първият чужденец, убит по време на въстанието.

Няколко дни по-късно, под натиска на по-консервативните си министри, вдовстващата императрица променила отношението си към боксерите и издала указ¹⁵, който в очите на повечето хора подкрепял боксерите и техния девиз „Да живее династия Цин, смърт на чужденците“. Групи от боксери сега безчинствали в покрайнините на Пекин и Тиендзин – махали железопътни релси, режели телеграфни жици и палели къщите на чужденците. В писмата си ужасените чужденци пишели, че провинцията „гъмжи от гладни, недоволни и отчаяни безделници“¹⁶. През пролетта чуждестранни морски командири обединили сили и започнали да атакуват различни укрепления по китайското крайбрежие. В Европа се получили спешни съобщения за въоръжено подкрепление. Най-накрая, на 21 юни, императрицата обявила война на Съюза на осемте държави и избягала от столицата. Последвала 55-дневна обсада на чуждестранната легация в Пекин, с която боксерите дали на западната преса повод да възпее европейския героизъм и да порицае дивашките ориенталски прояви на ирационално варварство срещу „цивилизования свят“.

Според западния календар новият век вече бил настъпил и в този момент изглеждало, че Китай може да бъде разчленен, както се било случило с други части на света – да бъде разпределен между чуждестранните сили или разпокъсан на регионални държави, както по времето на Петте династии през X век или в края на управлението на монголската династия Юен. През май 1900 г. Осемте държави обсадили Пекин и свещеният Храм на Небето бил

* Дебела квадратна дъска, която се поставя на врата на престъпници в Китай. – Б.р.

окупиран от американските войски и пригоден за временен команден център на Съюза. Самият храм и големият олтар били осквернени, на сградите били нанесени сериозни поражения, градините били изпотъпкани, кипарисите – изсечени за огрев. Ритуалните предмети били иззети от магазините, а музикалните инструменти – изпочупени.

Така че през 1899 г. ритуалът в деня на зимното слънцестоене бил извършен за последен път. През 1914 г., след падането на империята, в желанието си да подкрепи претенциите си към президентския пост, военният диктатор Юен Шъкай се постарал да набави всичко необходимо и да възроди церемонията, опитал се напразно да призове духовете, като дори „използвал кинематограф“, но резултатът не бил нищо повече от представление с костюми. С драматична внезапност значението на тези древни действия, думи и музика се било изпарило.

Един след друг последвали няколко удара. Революцията от 1911 г. сложила край на империята след над две хиляди години, както и началото на република, която през краткото си съществуване въобще не познала мир. Селските въстания, японската окупация, гражданската война и комунистическата революция характеризират ХХ век като травмиращо време за Китай, което довело до две катастрофи – Големия глад и Културната революция през 60-те години. В съвременния свят няма друга нация, която да е преминала през повече трудности.

Всички тези събития били част от започналите с Първата опиумна война и продължили почти два века революции, от които се родил днешният Китай. Но те били просто поредният от многото жестоки разриви в историята на страната. Още от бронзовата епоха историята на Китай е разказ за възходите и паденията на множество династии, по време на които упорито се поддържа идеята за единна обединена държава, разчитаща на древен модел на политическа сила, който оцелява и до днес. Този идеал за централизирана авторитарна бюрокрация, ръководена от мъдрия император и неговите министри и учени, както предстои да видим, се запазва в китайската психика дори след края на империята.

След комунистическата революция Олтарят на Небето – този духовен символ на китайската цивилизация – за кратко бил използван като градско бунцище, окончателно изгубил, поне на пръв поглед, и последната си божествена сила. Днес той е възстановен като обществен паметник, разположен под открито небе, отново заобиколен от кипариси, където в зимните сутрини посетителите може би все още могат да се докоснат до мисловния свят на древните. Церемонията от 1899 г., състояла се малко преди падането на просъществувалата 2200 години Китайска империя, сега изглежда като алегория, като събитие, което успява да хвърли светлина върху драматичните събития, състояли се преди него, и породилите се след това въпроси.

Какво се случва, когато една велика древна цивилизация – цивилизацията с най-голямо население на земята – рухва, разтърсвана от мощни и травматични пристъпи на жестокост? Какъв е пътят към модернизация? Какво въобще означава модернизацията? В историята този мащабен и значим цикъл от промени няма друг аналог. А сега, през ХХІ век, докато разказваме тази изключителна история, можем също така да си зададем въпроса кои идеи са движили тази цивилизация и каква е връзката на днешния Китай с миналото. Това минало все още ли оказва влияние върху настоящето на страната? И как тази история ще продължи да оформя бъдещето на Китай в предстоящите ключови десетилетия, които ще определят съдбата на нашата планета и в които Китай ще играе толкова централна роля?